

Corporate Milk – A Test Case in the Responsa of R. Moshe Feinstein
Jonathan Ziring

Things to Notice in Responsa Literature:

- It is case law, not theoretical law.
- It was written to a specific person in a specific time.
- It is meant to explain the law and persuade.
- Framing is important.
- Rhetoric is important.
- Finding ways of creating consensus is powerful.
- Finding ways of creative categories and keeping precedent at the same time is powerful.

ערוך השולחן יורה דעה סימן קטו

סעיף ד: ואין לשאול דבאין דבר טמא בעדרו למה לנו שיהא ישראל יושב מבחוץ והרי אין שום חשש בזה אמנם כתבו הראשונים דכל שהישראל לא ראה החליבה כלל והיינו שגם מבחוץ לא ישב אסור חז"ל בכל גווני דסתמא תנן במשנה חלב שחלבו עובדי כוכבים ואין ישראל רואהו אסור כן כתוב במרדכי ובסמ"ק וז"ל השערים [סי' פ"ב] חלב שחלבו ואין ישראל רואהו אפילו אין בהמה טמאה בדיר אסור דלא ליפוק חורבא מיניה ופורץ גדר ישכנו נחש כך כתב רש"י עכ"ל וכ"כ באיסור והיתר [סי' מ"ה] וזהו דעת הטור ורבותינו בעלי הש"ע וגדולי האחרונים הש"ך והט"ז והב"ח והדרישה ורק הקילו בהשמירה דהינו שדי בשיבה מבחוץ כמו שנתבאר וכן די ביוצא ונכנס ולא מיבעיא ביוצא ונכנס למקום החליבה ממש אלא אפילו בישיבתו מבחוץ הוא יוצא ונכנס ויושב לו מבחוץ [ש"ך סק"ד] ודי בזה:

סעיף ה: והנה עכ"פ נתברר דלפי דעת כל רבותינו שהבאנו אפילו במקומות דלא שכיח כלל דבר טמא בעיר באופן שאין חשש לתערובת חלב טמא מ"מ אסור כשהישראל לא עמד עכ"פ מבחוץ בשעת החליבה או שיהא יוצא ונכנס ודי אפילו בקטן וקטנה ויתבאר עוד בזה מיהו עכ"פ האיסור הוא בכל אופן ודלא כאחד מגדולי האחרונים שהאריך בזה להקל לשתות חלב שלהם במקום שאין שם דבר טמא או שהוא רחוק המציאות שיחלבו את הטמא או שחלב טמא ביוקר והביא ראיה מאיזה גדולים שהקילו בכה"ג ומסיבה זו יש הרבה מתפרצים באיסור זה בדורנו בעוה"ר כאשר ראינו ושמענו ותולים א"ע באיזה תלמיד חכם שעשה כן ולא ידעו ולא יבינו שחמורים דברי סופרים מדברי תורה והתלמיד חכם שעשה כן עונו ישא וכיון שנפסק לאיסור בטור וש"ע וכל גדולי אחרונים מי יוכל להעזי פניו ולמלא תאות נפשו ושומר נפשו ירחק א"ע מזה:

סעיף ו: וליתר שאת אברר לך איך שכל דברי רבותינו הקדושים הם כגחלי אש מה שהתוודה לפני בלב נשבר בהיותי יושב על כסא הוראה בעיר פלונית שאחד מהבע"ב החשובים דשם היה נוהג היתר בדבר בהיותו חוץ לביתו בעיר הגדולה במדינה וישב תדיר בשם לעסקיו והוא ועוד אורחים בשתותם חמים בבוקר בבוקר היו קונים חלב שמן שקורין סמאנ"ט אצל חנוני אינו יהודי שכנגד אכסניא שלהם ופעם אחת התחילו לחקור ביניהם מאין לוקח החנוני הקטן זה כל כך חלב שמן והלך הוא להחנוני ושאלו וא"ל החנוני אני קונה באיטליז של בשר הרבה מוח של הבהמות וממחה אותם עם הרבה חלב ומבשלם ביחד וזה הוא השמנונית אז נפלו כולם על פניהם על חטאם הגדול שאכלו טרפות ובשר בחלב והבעה"ב התודה לפני וצעק בקול כמה גדולים דברי חכמים ובאמת כך מקובלני שכל גזירת חכמים לבד טעמם הנגלה יש עוד הרבה טעמים כמוסים שלא גילו אותם והשומע ישא ברכה מאת ד' וישולם גמולו בזה ובבא [וביחוד שמעתי שבאמעריקא יש רבים מהאומות ששותים חלב חזיר מפני שמצויים שם הרבה]:

שו"ת אגרות משה יורה דעה ח"א סימן מז: בענין חלב הקאמפאניעס שבמדינתנו.
ט"ו סיון תשי"ד. מע"כ ידידי הרה"ג מהר"ר יהודה דיק שליט"א.

ובדבר החלב של הקאמפאניעס במדינתנו אשר יש פקוח הממשלה ואם יערבו חלב בהמה טמאה יענשו וגם יסגירו את העסק שלהם שלכן ודאי מירתתי מלערב יש טעם גדול להתיר אף בלא שיטת הפר"ח משום דהעיקר דידיעה ברורה הוא כראיה ממש כהא דשבועות דף ל"ד גם לעדות דממון. וגדולה מזה איתא בתוס' יבמות דף מ"ה בשם יש מפרשים גם לדין ראיית ב"ד לטבילת גר עיי"ש. וזהו גדר אנן סהדי שמצינו בהרבה מקומות. ואף לעדי קיומא דקידושין שאף שלא ראו אלא היחוד הוא כראו הביאה ממש ונעשית א"א גמורה אף לחייב מיתה להבא עליה אחר אח"כ ושלא לתפוס בה קידושין אחרים. ויותר מזה חזינו דאף אנן סהדי פחותה מזו כהא דחזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות שהוא כראיה ממש ונחשב כהו עדים לקיומא אף לקולא לענין שלא להצריכה גט מהשני בקטנה שלא מיאנה והגדילה וניסת לשני בכתובות דף ע"ג ושמואל לא פליג אלא משום שאין אדם יודע שאין קידושי קטנה כלום וע"ד קידושין הראשונים

בוועל עיי"ש, אף שאין בוועל ביאת זנות הוא רק לרוב בנ"א ומ"מ נחשבה ידיעה זו כראיה ואף שצריכין אנו לעוד דבר
דהוא רק ידיעה דהא לא ראינו רק יחוד ולרב הוא עוד תלתא שהם רק ידיעות שאף שסובר אדם יודע שאין קידושי
קטנה כלום ודאי איכא מעוט שאין יודעין גם לדידה כיון דאיכא מ"ד שסובר דאין אדם יודע עיין בתוס' גיטין דף מ"ה
משום שאין לומר שתהיה פלוגתתם רחוקה אך מ"מ מצד הרוב היודעין שאין קידושי קטנה כלום והרוב שאין בוועלין
ביאת זנות והרוב שביחוד יש גם ביאה אף שאיכא ג' מעוטס כנגדם שאף אם נימא כמעוט אחד לא היו קידושין מ"מ
נחשב לרב כעדים לקיומא ממש שבעיל לשם קידושין אף לקולא שלא יתפסו קידושי השני וגם שמואל מודה בעצם
הדין כדלעיל אלמא דיש לידיעה דין ראייה ממש.

ויש ידיעה שאף בנפשות נחשב ראי' דבמנאפס עד שיראו כדרך המנאפס אף שהחייב הוא רק אם הכניס כמכחול
בשפופרת שלא ראו זה. ומשמע מרש"י ב"מ דף צ"א שכתב דלא הזיקתן תורה להסתכל כ"כ, דבכה"ג ברוצח ושאר
מיתות לא היו מחייבין מיתה ורק במנאפס לא הזיקתן תורה להסתכל ומחייבין אותן מיתה אף שאינה ראייה. וא"כ
צריך לומר שבעצם ידיעה היא כראיה גם לגבי נפשות ולכן נהרגין במנאפסין ורק בשאר מיתות הוא גזה"כ שלא ידונו ע"פ
ידיעה ולכן במנאפסין שהיה נמצא שלא יהרגו לעולם כדאיתא בספ"ק דמכות סובר שמואל דמוכרחין לומר דבמנאפסין
נהרגין ע"פ ידיעה זו ולית בהו גזה"כ זה לענין ידיעה זו אבל אם ידיעה לא היה בעצם כראיה איך שייך לומר שיהרגו
כדרך המנאפסין דהא עכ"פ לא ראו וליכא עדים אלא ודאי שבעצם הוא כראיה לכל דבר רק שנתחדש דבנפשות לא ידונו
ע"פ עדות דידיעה ובמנאפסין לא נתחדש לענין ידיעה זו.

ולכן בחלב שאסרו רק בחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו יש להתיר גם בישראל יודעין ידיעה ברורה דהוי כראיה. וזה
שאם יערבו יענשו ויצטרכו לסגור העסק שלהם שהוא הרוחה של כמה אלפים והממשלה משגחת אליהם הוא ודאי
ידיעה ברורה שהיא כראיה שלא היה בכלל איסורם. וזה הוא גם לכר"ע דאין טעם לחלוק בזה ולכן הרוצה לסמוך ולהקל
יש לו טעם גדול ורשאי וכמו שמקילין בזה הרוב בנ"א שומרי תורה וגם הרבה רבנים וח"ו לומר שעושין שלא כדין. אבל
מ"מ לבעלי נפש מן הראוי להחמיר ואין בזה משום יוהרא וכך אני נוהג להחמיר לעצמי אבל מי שרוצה להקל הוא
עושה כדניא ואין להחשיבו כמזלזל באיסורין.

ובאם אחד נהג להחמיר אם נאסר מדין מנהג ג' פעמים תליא אם היתה כוונתו להחמיר אף אם הדין הוא להתיר וכ"ש
בידע בעצמו שיש להתיר ומ"מ נהג איסור יש עליו איסור נדר דנהג ג"פ אבל אם החמיר משום שהיה סבור שאסור
מדינא או אף רק שאסור מספק וחשב על המקילין שאולי טועין בדין או שאולי הם מזלזלין באיסורין אין עליו דין נדר
מצד מנהגו וא"צ היתר. והנני ידיו, משה פיינשטיין.

ש"ת אגרות משה יורה דעה ח"א סימן מח עוד בענין הנ"ל. ר"ח מנ"א תשי"ד. להנ"ל.

ובדבר מה שכתבתי שהרוצה להקל בחלב של הקאמפאניעס שהם תחת השגחת הממשלה יש לו טעם גדול משום
שידיעה נחשבה כראיה ולא היה זה בכלל האיסור כיון שאסרו רק באין ישראל רואהו הוא טעם גדול. ואף שכת"ר שלח
לי תשובה מפקיד השלטון שהעונש ע"ז הוא רק מעשרים וחמשה עד מאה דאלאר וגם הם מקבלי שוחדא, לא נתבטלה
בזה הידיעה משום דאין להם בשביל מה לעבור ולהענש וליתן שוחד דאין להיות מזה ריוח שימסרו נפשייהו ע"ז דכיון
שאסור מדיני הממשלה לערב, ודאי כשירצו ליקח פועלים לחלוב סוסים וגמלים וחזירים יצטרכו לשלם להם הון רב
וגם לשחד כל הפועלים שיש להקאמפאניע שישתקו וגם לשחד למשגיחי הממשלה שאף ששחד הוא דבר המצוי מ"מ
בדבר פרסום כאצל הקאמפאניע שאין עושין בעצמן אלא ע"י פועלים הוא דבר קשה שייראו מליקח שחד ואם יעלה
בידו ליתן להם שחד צריך להון רב ונמצא שאין שייך שיהיה לו ריוח מזה ובלא ריוח הא מפורש בגמ' שאין לחוש
לערובי בע"ז דף ל"ד קיסתא דמורייס בלומא קיסתא דחמרא בד' לומי וכן הוא בתוס' ע"ז/ דף ל"ב. ורק שיש לחוש
שמה יש לו מעט חלב טמא שא"צ לפועלים ויערב באופן שלא יבינו העוסקים שהוא רק ריוח משהו ובפרט לגבי מסחר
של אלפים שודאי בשביל מירתת מדיני הממשלה אף בשביל עונש קטן לא יערב, ובפרט שאם יעבור איזה פעמים ודאי
יקחו ממנו הלאייסענס שיהיה מוכרח לסגור העסק כמו שנוהגין בהרבה דברים שאם אין מועיל עונש ממון עונשין
בלקייחת הלאייסענס שהוא סגירת העסק. ולכן אף שאנן לא נימא דברים ואומדנות מעצמנו אבל אומדנא זו דמירתת
וכן שאין לחוש לעירוב כשאין ריוח הוא מפורש בגמ' והחשבון שאין ריוח זה ודאי יכולין גם אנחנו לחשוב.

ומה שרצה כת"ר לומר שאולי הצריכו דוקא כגדר עדים לקיומא, זהו דבר שלא ניתן להאמר דהא אף להמרדכי דמסיק
דאף באין דבר טמא בעדרו צריך לכה"פ הישראל לישב מבחוץ, הרי עכ"פ אינו יכול לראותו והטעם שצריך לישב לכה"פ
מבחוץ הוא משום דיש לחוש שמא יצא העכו"ם מהעדר ויזייף ומתחלה צריך לראות שלא היה להעכו"ם חלב טמא מוכן
מאיזה מקום אחר כמפורש בד"מ וב"ח וש"ך סק"ח אבל אם יהיה מציאות שאין לחוש לזה לא היה צריך לכלום אף
שאינן כאן ראייה וכמו שסגי אף להמרדכי ביושב מבחוץ אף שאין יכול לראותו אלמא דהוא ראייה לברורא ולא לקיומא.

והנה הא דהביא כת"ר מהתומים דבקיודושין גזירת המלך דבעי עדים שיעמדו שם לקיומא ולא מהני אנן סהדי. הנה מה יעשה התומים עם הדין שהיא מקודשת מצד חזקה אין בועל בעילת זנות ואף שגם הבעילה לא ראו עדים רק היחוד ומ"מ נחשבו מצד ידיעה זו עדים לקיומא. ומש"כ כת"ר שהוא מחמת שלעיקר הדבר יש עדים רק שחסר איזה פרט ודאי אינו כלום דהיחוד סתם שלא אמרו לעדים שמתייחדים ע"ד לבעול לשם קידושין כהא דקטנה שהגדילה אין כאן אף התחלת ראיית עדות לקידושין ומ"מ כיון שמצד החזקות שהוא כידיעה נחשבו כרואין והוו עדים לקיומא.

אך מה שפליג התומים בראו טבעת בידו ושמעו איך שאמר הרי את מקודשת לי בטבעת זו ולא ראו הנתנה אף שאח"כ ראו הטבעת בידה ולא סגי אם לא שנתן לה וסובר שלא נחשבו עדים לקיומא, הוא מטעם שרק אחר הקידושין נודעו איך שקדש כבר קודם שראו. לכן אף שלדיני ממון שהוא רק לברורא סגי גם במה שנודעו אחר כך כיון דעכ"פ הוא אמת שלא איברו סהדי אלא לשקרי, לא מהני זה לענין קידושין שבעינן עדים לקיומא שהרי נודענו רק שהיו קידושין שלא לפני עדים. אבל היכא שהידיעה היא בעת המעשה או קודם המעשה שכן ודאי יעשה כהא דקטנה שהגדילה שיודעין שודאי יבעלנה כהחזקה דיחוד ושודאי יבעלנה לשם קידושין כהחזקה דאין אדם בועל בעילת זנות וחזקה שאדם יודע שאין קידושי קטנה כלום גם להתומים עושה הידיעה שהוא כראיה ונחשבו עדים לקיומא.

וטעם הקצה"ח אליבא דהב"ש בס"ס צ' דאף ידיעה שאח"כ מהני כמו לממון, משום דסובר דכל ענין עדים לקיומא הוא רק כדי שיוכל הדבר להתברר ובלא עדים א"א להתברר לעולם כיון דהודאה לא מהניא בהו משום דחב לאחרני ולכן היכא שראו עדים הטבעת בידו ושמעו איך שאמר לה הרי את מקודשת לי אף שלא ראו הנתנה כיון שעל ידם יתברר בהכרח כשיראו אח"כ הטבעת בידה מהני כמו הראיה בשעת הנתנה. וסמך לדבריו הוא מסוף דברי התוס' גיטין דף ד' ד"ה דקיימא לן ועיין בקצה"ח ריש סי' מ"ב. והתומים אינו סובר כן אלא דבעינן עדים בשעת המעשה ולכן כיון דהידיעה דעדים הוא אח"כ אינו כלום אבל היכא דהידיעה הוא בשעת מעשה גם להתומים הוא כראיה כדלעיל.

ומה שעדי חתימה מהני להרי"ף שמזה מביא הקצה"ח ראה שידיעה דאח"כ נמי מהני יפרש התומים דעדי החתימה הם ממש כעדי מסירה בזה שע"י חתימתן נעשה כמעידין לפני כל העולם בשעת המסירה שנמסר לה כמדוייק לשון הר"ן דהר"ל ע"ח כעדי מסירה שהרי הגט יוצא מתחת ידה בעדים הללו ובידוע שהבעל מסרה לה ונמצא כאלו הן עצמן מעידין על המסירה, ואין כוונתו מצד הידיעה מזה שזה הוא לאחר המסירה שאינו כלום להתומים אלא שהן כמעידין אז מה שלא שייך זה בטבעת שאין שייכות עדים על הטבעת ואינם כמעידין אז רק אח"כ כשיראו אותן העדים עצמן בידה וזה האחר הנתנה. זהו פירוש דברי התומים והקצה"ח וטעם מחלקותם. ואין כאן המקום להאריך בזה.

ולכן תשובתי הראשונה שיש טעם גדול להמקילין היא נכונה וברורה. אבל ודאי לבעלי נפש מן הראוי להחמיר ואין בזה משום יוהרא כדכתבתי שם.

ש"ת אגרות משה יורה דעה ח"א סימן מט

והנה נתבאר הענין היטב שיש טעם גדול להמקילין בחלב הקאמפאניעס ושהדין עמהם. אך ודאי מן הראוי לבעלי נפש להחמיר על עצמן כדכתבתי במכתבי הראשון. ואם הקאמפאניע הוא של ישראלים והם קונים גם מפארמערס לא נשאר רק טעם מטה יהונתן דבזה"ז שהוא רק משום לא פלוג לא אסרו בתערובות. והיה לן להחמיר כהש"ך שפליג ע"ז. אך אם מה שקונים מפארמערס עכו"ם הוא המעוט אולי כיון שהוא מין במינו נבטל ברוב. דאף שהדגמ"ר על הש"ך ס"ק ט"ז כתב דחלב שלא ראה ישראל כשנחלב שנפל לתבשיל אוסר עד ששים אולי הוא רק לתבשיל שהיו אינו מינו ולא לחלב ישראל שהוא במינו. ואף שגם באיסורים דרבנן צריך ששים אף במינו כדאיתא בפמ"ג בש"ד סי' צ"ח ס"ק כ"ו מ"מ אולי חלב שאני ובפרט בזה"ז שהוא רק משום לא פלוג. וגם כיון שהפועלים הם עכו"ם ולא בא החלב ליד הישראל ממש אלא ליד עכו"ם הפועלים יש אולי לדון כמו שהוא של עכו"ם שעדין לא נעשה איסור חלב ועתה מירתת כדלעיל. ולכן אין למחות ביד הנוהגין היתר גם בחלב של קאמפאניעס של ישראל שקונין גם מפארמערס אף שבזה אין היתר ברור משום שעכ"פ יש להו על מה לסמוך. ידידו מוקירו, משה פיינשטיין.